

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Atatürk-Lord Lloyd Görüşmesi: Türk-İngiliz İlişkileri ve Akdeniz Sorunu

Interview Between Atatürk-Lord Lloyd: Anglo-Turkish Relations and Mediterranean Question

Recep ÇELİK

Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

celikrcp@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-4050-3812

Öz: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve kendi döneminde Türk dış politikasının mimarı Atatürk, genç cumhuriyeti her türlü dış tehlikeden korumak için aktif bir dış siyaset izlemiştir. Batıya rağmen batılı bir anlayışla hareket eden Atatürk, başta Yunanistan olmak üzere İngiltere ve Fransa ile ikili sorunlarını çözerek Türkiye'yi uluslararası ilişkilerde hatırı sayılır bir devlet konumuna getirmiştir. Millî Mücadele'ye desteği ile ön plana çıkan Sovyetlerle olan ilişkiler Lozan sonrası süreçte de yakın ve üst düzeyde seyretmiştir. Fakat Sovyet eksenli bir dış politika yerine çok yönlü bir dış politika anlayışı geliştirilmeye çalışılarak bunda başarı kaydedilmiştir. Türkiye iki dünya savaşı arası dönemde ikili ve çok taraflı uluslararası dostluk, tarafsızlık, iş birliği ve saldırmazlık gibi birçok antlaşmada yer almak suretiyle bölgesinde ve dünyada barışa katkı sunmak adına çaba göstermiştir. Bu doğrultuda Atatürk Türkiye'si, bağımsız Türk devletini her türlü dış tehditlerden korumak için büyük bir dirayet sergilemiştir. Türkiye yanlısı siyasetiyle ön plan çıkan ve Türk-İngiliz ilişkilerini ileri düzeye taşımak için çaba gösteren Lord Lloyd, Türkiye'yi birçok kez ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerinden Montrö öncesi Mustafa Kemal Atatürk ile 27 Mayıs 1936'da Dolmabahçe Sarayında yapılan görüşme son derece önemlidir. Nitekim görüşmede Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkilerinden Avrupa ve Akdeniz'deki gelişmelere kadar bir dizi husus gündeme gelmiştir. İtalyan emperyalizmi ve Doğu Akdeniz sorunu ise görüşmenin ana temasını oluşturmaktadır. Atatürk'ün özellikle Akdeniz'de yükselen İtalyan tehdidinden duyduğu endişe, buna karşın İngiliz tarafının rahatlığı görüşmenin en hassas mevzuu olarak ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Lord Lloyd, faşist İtalya, Akdeniz sorunu, İngiltere.

Abstract: Atatürk who is founder of Turkey Republic and builder of Turkish foreign policy in his own period, followed an active foreign politics to protect the Young Republic from all kinds of external dangers. Atatürk, by means of acted with a western mentality despite the West, resolved bilateral problems with primarily Greece, England and France, made position of Turkey a remarkable state in the international relations. Besides relations with The Soviets which came forward to their support The Turkish National Struggle, remained close and high profil in the post-Lausanne period but instead of foreign relations based on Soviet axis, multi- directional intellect of foreign policy was tried to developed and succeeded in this way. In between two World war period Turkey has made efforts to contribute on behalf of peace in its region and World by participating bilateral and multilateral international agreements such as friendship, neutrality, cooperation and nonaggression. Accordingly Atatürk's Turkey showed a great tenacity to protect the independent Turkish State from whatever external dangers. Lord Lloyd, came forward with supporter to Turkey policy and made effort to advance Turkish-British relations, visited Turkey many times. In these visits the interview held with Mustafa Kemal Atatürk on 27 May 1936 at Dolmabahçe Palace before Montreux is extremely important. In fact, lots of matters came up during the interview, from Turkey's relations with England to the developments in Europe and Mediterranean. As to Italian imperialism and Eastern Mediterranean problem constitute the main argument the interview. Especially

Atatürk's anxiety about rising Italian threat in the Mediterranean, conversely British side's comfort stands out as the most sensitive issue of the meeting.

Keywords: Atatürk, Lord Lloyd, fascist Italy, Mediterranean question, great Britain.

GİRİŞ

Emperyalizm ve sömürgecilik yarışının sonucu meydana gelen I. Dünya Savaşının ardından yeni bir dünya düzeni inşa edilmişti. Bu düzeni sürdürme gayesiyle kurulan Milletler Cemiyetinin kendinden beklenen misyonu yerine getiremeyeceği çok geçmeden anlaşılacaktı. Böylece bir sonraki dünya savaşına kadar revizyonist-statükocu kavgası döneme damgasını vuracaktır. Nitekim Almanya ile imzalanan Versay Antlaşmasının uygulanamaz şekilde katı olması barışı önlemiş, İngiltere-Fransa ile Almanya arasındaki mücadele yeniden başlamıştı (Oran, 2001: 242). Galipler arasında yer almasına rağmen tatmin olamamış İtalya, tıpkı Almaya gibi Versay'da tesis edilen statükoyu değiştirmek isteyen bir dış politikayı benimsemişti. Esasında bu statükoyu devam ettirmek amacıyla kurulmuş olan Milletler Cemiyetine üye olan Almanya ve İtalya kaybettiklerini geri almak üzere bu organizasyona girmişlerdi ancak bu devletler, istediklerini alamayacaklarını anlamışlardı. Versay düzenini değiştirmek isteyen revizyonist blok karşısında bu düzenin devamını arzulayan başta İngiltere ve Fransa statükonun devamından yana idi. Revizyonistler saldırgan bir dış politika izlerken, karşısındaki anti-revizyonistler yatıştırma ve taviz siyaseti takip ediyordu. Sovyetler Birliği ise başta bu gruplaşmaların dışında kalmakla birlikte doğuda Japon, batıda ise Alman tehlikesinin gittikçe büyümesi karşısında statükodan yana olan gruba yaklaşmıştı (Gönlübol-Sar, 2013: 105).

I. Dünya Savaşından sonra yaşanan askeri, ekonomik ve siyasi gelişmeler ki bu yolda pazar, hammadde, sermaye edinme savaşları ve 1929-1933 ekonomik buhranı tüm dünyayı sarsmıştı. Dünya ekonomik buhranının kapitalist ekonomileri olağanüstü sarsması, II. Dünya Savaşının çıkmasına yol açan süreci derinleştirdi. Balkanların Doğu-Batı arasındaki stratejik konumu, 1930'lu yılların başında kapitalist ülkelerin (İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya) çıkar çatışmasına konu oldu. Bu durum Balkan ülkelerinin siyasi vaziyetini ağırlaştırdı. Emperyalistler arasındaki çelişkileri artıran ekonomik buhrana Almanya'da Mittel-Europa (Orta Avrupa) teorisi eşlik ediyordu. Burada Almanya'nın doğal savunma sınırlarının olmadığı ve elverişli olmayan coğrafi konumda yer aldığı teziyle Alman saldırganlığı gizlenmeye çalışılıyordu. Alman emperyalizminin dünya egemenliği düşüncesi hiçbir zaman Üçüncü Reich yani Nasyonal Sosyalist Almanya dönemindeki kadar büyük olmamıştı. "Alansız halk" ve "yaşam alanı" Alman emperyalizminin istilacı planlarının simgesi haline gelmişti. Hitler Almanya'sında geleneksel Drang Nach Osten (Doğuya Yayılma) politikası yeni bir safhaya geçmişti (Jivkova, 1978: 5-8).

İtalya büyük ümitlerle katıldığı I. Dünya Savaşında galip devletler arasında yer almasına rağmen, belirtildiği gibi savaş sonrasında istediklerinin çoğunu alamamış, bu durum İtalyan kamuoyunda Müttefiklere karşı kırgınlık ve kızgınlık meydan getirmişti. İtalya'da iç durum da karışmış, ekonomik hayat sarsılmış, işçiler kaynaşmaya başlamıştı. Aydınlar ve terhis olan askerler maddi-manevi bir tatminsizlik içerisindeydi. İç siyasette istikrar kalmamıştı. Zira 1919-1922 arası iki seçim yapılmış ve dört hükümet değişmişti. Hükümetlerin otoritesi kalmamış, liberal demokrasi, sendikalizm, komünizm ve sosyalizm gibi akımlar ortaya çıkarak güçlenmişti. Bu ortamda komünizme ve demokrasiye düşman, koyu milliyetçi Mussolini liderliğindeki faşist parti, 1921 seçimlerinde parlamentoya 35 milletvekili gönderdikten sonra daha çok taraftar kazanmaya başlamıştı. Böylece İtalyanlar bu anarşik ortamda faşizmin disiplin ruhuna sarılmıştı. Nihayetinde Mussolini 30 Ekim 1922'de başbakanlığa getirilince ülkede faşist diktatörlük kurulmuş oldu. Bahsi geçen hayal kırıklığı ve tatminsizlik faşizmin milliyetçi politikalarını güçlü bir şekilde destekledi. Sömürgecilik emelleriyle emperyalizm, Mussolini'nin elinde Roma İmparatorluğunu Akdeniz'de yeniden ihya ülküsü haline geldi (Armaoğlu, Tarihsiz: 171-173; Uçarol, 2000: 531). Mussolini Şubat 1923'te senatodaki bir nutkunda; "şunu söylemek cesaretine sahip olmamız gerekir ki, İtalya bir tek denizde ebediyen kapanıp kalmaz; bu deniz Adriyatik olsa bile. Adriyatik'ten başka Akdeniz vardır", diyordu (Armaoğlu, Tarihsiz: 173).

Mussolini, Anadolu topraklarında varislik iddiasında bulunabilecek bir cüretkârlık göstermekteydi. İtalya'nın elindeki Oniki Ada, Anadolu'ya bir sıçrama tahtası haline gelmişti. Büyük devletler Osmanlı'yı paylaşırken İzmir ve Antalya bölgelerini İtalya'ya bırakmıştı. Fakat İtalya'ya verilen sözler tutulmamış, İngiltere Yunanlıları İtalyanlara tercih etmişti. 1919 Paris Barış Konferansından da

eli boş dönen İtalyanlara İngilizler Afrika'nın çeşitli bölgelerinde "çöl parçaları" veriyorlarsa da Mussolini bundan tatmin olmuyor, hatta İngiltere'ye "ben bir çöl koleksiyoncusu değilim" diyerek isyan ediyordu (Akşin, 1991: 217-218)¹. Neticede İtalya, I. Dünya Savaşından sonra yapılan "siyasi yağmada" kendine düşen payın çok az olduğundan şikâyet etmekte, kolonilerini kaybeden Almanya da bu meyanda tavizler istemekteydi. Bu iki büyük devletin mevcut statünün gözden geçirilmesi davası zamanın en önemli işi idi (Aras, 2003: 120). 1919-1939 arası sulh devri olarak tabir edilmekteydi. Çünkü bu yirmi yıl içinde Avrupa'da top patlamamıştı. Tevfik Rüştü Bey'e göre ise bu dönem; "uzun ve hummalı bir mütarekeydi" (Aras, Tarihsiz: 100).

Bu ortamda Türkiye'nin stratejik olarak önemi azalmamış, tersine artmıştı. Zira Türkiye, yine batının güçlü devletleriyle doğusunda Sovyetlere, güneyinde Irak ve Kıbrıs dolayısıyla İngiltere'ye, Suriye'de Fransa'ya, Oniki Ada ile İtalya'ya komşu olmuştu. 1923-1930 döneminde Türkiye'nin batılı devletlerle olan ilişkileri oldukça gergindi. Türkiye, bu devletlerin emellerinden kaygı duymakta, hiçbir yabancı güce bağımlı olmak istememekteydi (Tuncer, 2021: 97). Lozan Antlaşması ile yeni Türkiye kurulmuştu ancak Batılı devletlerin Türkiye hakkındaki düşüncelerinde köklü bir değişiklik meydana gelmemiştir. Bunun yanında Lozan'da Misak-ı Millî tam anlamıyla gerçekleştirilemeyince Lozan'dan arta kalan meseleler Türkiye ile ilgili devletler arasında halledilmek üzere sonraya bırakılmıştı. Zira Türkiye, 1923-1930 döneminde büyük devletlerle olan ilişkilerini normalleştirmeye çalışmıştı. İngiltere ile Musul, Fransa ile borçlar meselelerini halletmiş, Yunanistan ile ahali mübadelesini çözmüştü (Armaoğlu, 2021: 106). Bu da; Türkiye'nin etrafının potansiyel düşmanlarla sarılı olduğu bir zamanda Tevfik Rüştü Bey'in; "dış politikamız son derece dolaysız ve basittir. Biz herkesin dostluğunu arıyor, bu arada kimseyle ittifak ya da blok oluşturmak peşine düşmüyoruz" ifadesiyle özetlenen politikasının bir neticesiydi (Grew, 1999: 241).

Bu "yeni devirde", Lozan sonrası dönemin tersine Avrupalı devletler Türkiye'yi kendileriyle aynı seviyede görmeye ve buna göre muamele etmeye başlamışlar veya mecbur olmuşlardır. Türkiye artık bir müstemleke ülkesi yerine konularak istismar edilecek bir ülke olmaktan çıkmış, aksine dünya dengelerinde önemli ve kuvvetli bir unsur gözüyle algılanma dönemi başlamıştır (Bayur, 1995: 174). Nitekim Millî Mücadele ve Lozan'dan sonra İngiltere, Türkiye açısından muhasım bir güç olarak kaldığından Türk-Sovyet dayanışması kaçınılmaz olmuş, 1936'dan itibaren İtalya'nın Akdeniz'de bir deniz gücü ve yeni bir süper güç olarak belirmesi Türkiye ile İngiltere'yi tekrar birbirine yaklaştırmıştır (Armaoğlu, 1995: 217-218). 1914-1923 arası süren açık ve gizli savaştan sonra Musul meselesine rağmen süratle ilişkiler düzelmişti. Atatürk, Türkiye'nin güvenliği ve batılılaşma stratejisi açısından İngiltere ile dostluk kurmanın esas olduğunu düşünmüştür (Daunt, 1989: 28). Musul meselesi halledildikten sonra 1927'den itibaren Türk-İngiliz ilişkilerinde "belirgin bir yumuşama süreci" ile "yavaş ama sağlıklı bir ilişki dönemi" başlayacaktır (Özdemir, 2001: 40). İtalyan tehlikesinin İngiltere'ye karşı bir meydan okuma halini alması İngiltere ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırmış, 1936-1946 döneminde İngiltere, Türkiye'nin dış politikasında önce İtalya'ya ardından Rusya'ya karşı bir dayanak teşkil etmiştir. Bununla birlikte Türkiye İngiltere'ye yaklaşırken Sovyetlerden de kopmayı düşünmemiştir (Armaoğlu, 2021: 107).² Nitekim Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler tümüyle karşılıklı anlayış, saygı ve eşit haklarla beraber yeni esaslar üzerine tanzim edilecektir (Kurat, 1952: 22-23).

Türkiye Cumhuriyeti, toprak bütünlüğünün ve özgürlüğünün peşindeydi. Diğer taraftan Batı'ya, Doğu'nun tehlikeli bir kesiminde barışçı bir bölge sağlayarak Doğu ile Batı arasında bir istikrar unsuru olacaktı (Kinross, 2007: 529). Türkiye bölgesinde barış ve güvenliği korumak ve mevcut düzeni sürdürmek için 9 Şubat 1934 Balkan Antantını, benzer durumun tesisi için Ortadoğu'da 8 Temmuz 1937'de Sadabat Paktını imzalamıştı. En yakın münasebet Sovyetlerle kurulmuş, (16 Mart 1921 Moskova ve 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Paktı), Sovyetler II. Dünya Savaşına kadar dış

¹ İtalya, Mussolini idaresinde büyük bir kalkınma ve gelişme hamlesi gerçekleştirmişti. Atatürk buna karşın Mussolini'nin "Sezar rolü" oynama hevesinden kendini kurtaramayacağı, onun iyi bir hükümet ve fakat fena bir devlet adamı olduğu tespitini yapmıştır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 1997: 134; Aydemir, 2008: 395).

² Burada Sir Percy Lorain'in elçilik dönemi yazdığı notlardan Danimarkalı bir sekreterin anlattığına göre Ankara'da güncel bir söylentide, arkadaşlarından biri Atatürk'ten kuşkulananak ona; son günlerde İngiltere'ye daha çok yaklaştığı hususunun doğru olup olmadığını sormuştu. Atatürk ise, "daha yakın" mı "neden kendimi doğruca İngiltere'nin kollarına atayım" şeklinde cevap vermişti (TNA/FO 1011/287, 7 May 1936).

politikanın önemli bir unsurunu teşkil etmişti. 1936'da başlayan Sancak meselesi Türk-Fransız ilişkilerine 1939'a kadar olumsuz yönde etki eden büyük bir anlaşmazlık olarak devam etmişti. Almanya'da Nazilerin iktidara gelerek Versay düzenini bozması Türkiye'de büyük bir endişe veya korkuya yol açmamıştı. Lozan sonrası Türkiye'nin bir türlü anlaşamadığı devlet ise İtalya olmuştu. İtalyan faşizminin Akdeniz'de kurmaya çalıştığı hâkimiyet, bunun Anadolu'yu tehdit etmesi, Türkiye-İtalya arasında normal münasebetlerin kurulmasını engellemişti. Buna göre 1930 sonrasında Türkiye dış münasebetlerinde huzurlu bir ortama kavuşmuş ancak İtalya'ya, Akdeniz'deki tehdidi dolayısıyla hiçbir zaman güvenememiş, bu da Türkiye'nin dış politikasına yön veren ana faktör olmuştu (Armaoğlu, 2021: 106-108).

Savaş öncesi Türk dış politikasının hangi saiklerle şekillendiği birçok yayında ele alınmıştır. Bu çalışmada ise Atatürk'ün özellikle İtalyan tehdidi ve Akdeniz sorunuyla ilgili endişeleri ve hassasiyetleri bir kez daha ele alınarak, onun dış politikada takip ettiği siyaset anlayışı ortaya konulmaya çalışılacaktır. İtalyan tehlikesinin boyutlarını göstermesi bakımından konuyla ilintili Cumhurbaşkanlığı ve Cumhuriyet arşivi belgelerinden faydalanıldığı gibi başta Tefik Rüşti Aras olmak üzere hatıratlar ve siyasi tarih eserleri kullanılmıştır.

LORD LLOYD'UN TÜRKİYE'YE GELİŞİ

Türk-İngiliz ilişkilerinin düzene girerek müspet yönde geliştiği dönemde iki İngiliz siyasi ön plana çıkmaktadır. Bunlar Lord Lloyd (Sir George Ambrose Lloyd) ve Sir Percy Loraine'dir. Doğu Akdeniz'de İngiltere'nin önemli bir sömürge ve stratejik üssü mahiyetinde olan Mısır'da halef-selef olarak yüksek komiserlik yapmış olan mezkûr kişiler (Lord Lloyd 1925-1929, Percy Loraine, 1929-1933), hemen arkasından Türkiye'de görev almışlardır (Cook vd., 1977: 17).

Sir Percy Loraine İngiltere'nin Ankara büyükelçisi olarak, Lord Lloyd ise çeşitli siyasi misyonlarla Türk-İngiliz ilişkilerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. Büyükelçi Percy Loraine'nin adının literatürde konumu itibarıyla sık sık zikredilmesi karşısında Lord Lloyd'un adına neredeyse rastlanılmamaktadır. Ele alınan bu çalışmada Montrö öncesi içerisinden geçilen kritik süreçte Lloyd, Atatürk ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme basına haber olarak, arşiv kaynaklarına ise ziyaretle ilgili verilen bilgiler çerçevesinde yansımıştır. Görüşmenin içeriğine dair ayrıntılara ise Lord Lloyd'un İngiliz arşivindeki notlarından ulaşılmaktadır. Çeşitli hususlara değinilmekle birlikte görüşmenin ana gündemi Akdeniz'de yükselen İtalyan tehdidiydi.

Ziyaretin gelişimine bakılacak olursa; Lordlar Kamarası üyesi Lord Lloyd, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği ile görüşerek Atatürk'e saygılarını sunmak üzere Türkiye'yi ziyaret etmek istediğini bildirmişti. Bundan önce de Atatürk ile görüşmüş olan Lloyd, Türkiye taraftarı bir siyaset takip etmekteydi. Programında ayrıca Çanakkale'deki mezarlıkları ziyaret etmek ve Hindistan'dan gelecek oğlu ile buluşmak vardı (BCA 030.10 200.368.10, 18.05.1936; CA 01008542, 22.05.1936). Trenle İstanbul'a gelen Lloyd, burada birkaç gün kaldıktan sonra Ankara'yı ziyaret ederek hükümet üyeleriyle görüşecekti (Akşam, 27.05.1936). Atatürk'ün de İstanbul'da bulunması münasebetiyle ikili arasındaki görüşme Dolmabahçe Sarayında öğleden sonra gerçekleşti (Akşam, 28.05.1936).

Lord Lloyd sabah İstanbul'a vardıktan sonra Sir Percy Loraine ile öğle yemeğinden önce uzun bir görüşme yapmış, Percy Loraine ona Türk-İngiliz ilişkilerinin taslak bir görünümünü vermişti. Yukarıdaki programına ek olarak Percy Loraine'in ifade ettiğine göre Lloyd, İstanbul'da bulunan iki İngiliz Okulu için ne yapılabileceğini görüşmek üzere buradaydı. Bu da okullar için oldukça faydalı olacak bir motivasyon sağlayacaktı. Percy Loraine, Lloyd'un görüşmede makul bir tasarı ortaya koyacağını umuyordu (TNA/FO 1011/287, 27 May 1936).

DOLMABAĞÇE SARAYINDA YAPILAN GÖRÜŞME

Görüşme öncesi Türk-İngiliz ilişkilerinin mevcut durumu, Büyükelçi Percy Loraine'nin Atatürk ile olan diyalog ve tespitlerinden anlaşılmaktadır. Atatürk, Loraine'e 1934'te şunları söylemişti; "İngiltere'ye karşı büyük bir saygım var ve İngiltere ile dostluk kurmak istiyorum. Neden daha yakın ilişkiler içinde olamadık? İngiltere Türkiye'nin dostluğuna hiç değer vermedi mi?" Loraine'e göre Atatürk, Türkiye'nin, İngiltere için çok önemli bir faktör olmayabileceğini fark etmişti. Türkiye zengin, güçlü ve büyük bir ülke değildi ve Türkiye'nin kalabalık bir nüfusu da yoktu. Bununla birlikte Türkiye,

kendisini herhangi bir saldırıya karşı savunma noktasında yeterince kuvvetli olmak için kararlıydı. Diğer taraftan Percy Loraine, Türk-İngiliz ilişkilerinin kutlu bir dönüm noktasında olmasından dolayı kendisini oldukça hevesli hissediyordu. Süreci etkili hale getirmek için vaziyeti anlayışlı bir şekilde ve akıllıca yönetmek gerekecekti (Millman, 1998: 15). Yine Atatürk, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti münasebetiyle İran Elçiliğindeki bir partide Lorein'le diyalogunda uluslararası iş birliğinin iyiliklerine değinmiş, "ortak olsak kim bilir ne kadar daha iyi olur" demişti (Kinross, 2007: 532-533). Bu noktada Türk dış politikasıyla İngiliz dış politikası benzeşmekteydi. Zira Percy Loraine 7 Temmuz 1934 tarihli raporunda; Türk dış politikasının eski dostlarına nazaran eski düşmanlarına daha yakın olduğundan, Türkiye'nin Milletler Cemiyetini desteklemesinden, mevcut sınırlarından hoşnut olmasından, büyük devletlerin bloklara ayrılmasına karşı çıkmasından, uluslararası iş birliğini savunmasından ve uluslararası kutuplaşmaların azaltılması için çaba göstermesinden bahsetmekteydi (Daunt, 1989: 28; Kürkçüoğlu, 1985: 83).

Atatürk, VIII. Edward'ın tahta çıkışı münasebetiyle Percy Loraine'nin 16 Mayıs'ta Çankaya'da yeni güven mektubunu kendisine sunmasından sonra 17 Mayıs'ta İstanbul'a gelmişti (Kocatürk, 2000: 587). Atatürk- Lord Lloyd görüşmesi ise, Llyod İstanbul'a geldiği gün 27 Mayıs'ta Dolmabahçe'de gerçekleşti. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın da eşlik ettiği görüşmede Atatürk kendisine; "Gazi Paşa" yerine cumhurbaşkanı olarak hitap edilmesini istemiştir. Atatürk, misafirini içtenlikle karşılamıştı. Zira yaklaşık beş yıl önce Ankara'daki görüşmeden daha neşeliydi.³

Atatürk, o zamandan beri dünyada birçok değişiklik olduğundan bahsetmek suretiyle sohbe başlamıştı. Onun, Türkiye'nin eski bir dostu olarak bu süre zarfında kaydettiği gelişimi gözlemlediğini düşünmekteydi. Lord Lloyd ise Atatürk'ü; Türkiye'nin çok sayıda engelle karşılaşmasına rağmen Anadolu'da kara ve demiryolu ulaşımını geliştirmeye devam etmesi, "Kürdistan'ı" kontrol altına alması, Profesör Baxter'in Sultan Ahmet'teki eski Bizans sarayı ve Profesör Whitemore'un Ayasofya'daki arkeolojik ve güçlendirici çalışmalarında Türk Hükümetinin gösterdiği liberal yaklaşım dolayısıyla tebrik etmişti. Bu hususlar Avrupa ve keza İngiltere'de dikkat çekmişti (TNA/BW 82/13, 23 October 1939).⁴ Nitekim Sultan Ahmet yakınında yer alan eski imparatorluk saraylarında keşfedilen mozaik buluntuları heyecan uyandırmış, yeni keşiflerin de büyük ilgi çekeceği anlaşılmıştı. Prof. Baxter Percy Lorain'e, başbakanlar Baldwin ve Ramsay MacDonald'ın İstanbul'da bir İngiliz arkeoloji okulu kurma projesini destekleyeceklerini söylemişti. Türklerin de bunu kabul ettiğini ve kendilerinin böyle bir kurumu sadece İngilizlerin milli propaganda aracı olarak kullanmayacaklarına inandıklarını ifade etmişti. Fikir kendi içinde güzeldi fakat Percy Loraine, Baxter'e finansal desteğin devamlılığının sağlanması gerektiğine işaret etmişti. Bu türden amaçlar için paranın İngiltere'den temini öyle zordu ki Loraine, bir okul gösterişli şekilde açılrsa ve bu, Türk-İngiliz iyi niyetinin göstergesi olsa bile okulun devamlılığı için parasal destek sağlanmazsa girişimin fiyasko ile sonlanabileceğine dikkat çekmişti (TNA/FO 1011/287, 7 May 1936).

Yukarıda da belirtildiği gibi Lord Lloyd, aynı zamanda Türk Hükümetinin onayı ile İstanbul'daki İngiliz okullarının karşılaştıkları zorlukların üstesinden ivedi ve en iyi şekilde nasıl gelinebileceği ile ilgili İstanbul'daydı. Lloyd'a göre sadece İstanbul'daki iki İngiliz okulu değil, tüm yabancı okullar kendilerini güç durumda hissediyorlardı. Ancak İngiliz okulları diğer yabancı okullardan daha kötü durumdaydı. Çünkü diğer okulların aksine İngiliz okullarının ulusal siyasi propaganda ile bağı söz konusu değildi ve bunun için İngiliz Hükümetinden hiçbir mali destek sağlanmıyordu. Bu nedenle okullar çözüm olarak, Türkiye'deki İngiliz cemaatine gönüllü olarak verilen kaynaklarla ve İngiltere'deki dostlarından alabildikleriyle var olmaya zorlanmışlardı (TNA/BW 82/13, 23 October 1939). Öte taraftan bu okulların, diğer yabancı okullardan farklı olarak paralı ve tamamen ticari okullar olduğu belirtilmektedir.⁵ Lord Lloyd, yabancı okullarla alakalı Türk siyasetinin çok iyi farkındaydı.

³ Lord Llyod, Tevfik Rüştü'nün "şefine karşı oryantal temayülle aşırı itaatkâr duruşunun" kendisi için bile çok belirgin olduğunu ifade etmektedir (TNA/BW 82/13, 23 October 1939).

⁴ The Near East de adeta bu durumu teyit etmektedir. Kadın-erkek Türk insanının uyusuk ve beceriksiz olduğu sanılırken kurtuluş savaşından sonra büyük tecrübeler geçirerek ekonomik, sosyal, siyasi ve endüstri alanlarında ilerlemeler kaydettiğini yazmaktadır (BCA 030.10 234.579.8, 02.04.1934).

⁵ İngiliz okulları, Beyoğlu İngiliz Kız Okulu ve Nişantaşı İngiliz Erkek Okulu'dur (Sezer, 1999: 103). Kız okulu, büyük bir tarihe sahipti. Bayan Stratford de Redclyffe tarafından Kırım Savaşından sonra yakın Türk-İngiliz dostluğunun ve ittifakının unutulmaz bir döneminde kurulmuştu. İlk yıllarının çoğunda sadece muteber Türk aile kızlarının

Ayrıca Sir Percy Loraine'nin tutumunu biliyor ve onunla aynı düşünceleri paylaşıyordu. Çünkü büyükelçi, yapılan her şeyin bu politikaya uygun olarak Türk yetkililerin tam bilgisi dâhilinde ve katı bir uyumla yapılması gerektiğini açıkça ifade etmişti. Buna karşılık Atatürk teşekkür ederek, mutlak surette hiç kimsenin İngiliz okullarından herhangi bir propaganda çeşidinde şüphe duyulmadığını ve Türkiye'de bu okulların iyi şeyler yapmış olduklarının bilindiğini söylemişti (TNA/BW 82/13, 23 October 1939).

Atatürk ardından sohbeti siyasi meselelere getirerek Lloyd'a Avrupa'daki durum hakkında endişeli olup olmadığını sordu. Lloyd ise, aklından geçen hiç kimsenin endişeye kapılmayacağını fakat Avrupa'nın I. Dünya Savaşından beri en kritik dönemlerinden biri içinde olduğunu söyledi (TNA/BW 82/13, 23 October 1939). Buna göre İngiltere, Avrupa siyasetini kolektif bir sistem içinde yoluna koymak istemekteydi (BCA 030.10 221.491.32, 24.06.1935). Atatürk yine Lloyd'a en fazla endişeli olduğu meseleyle ilgili bir soru sormuş o da; Avrupa'nın problemlerine Almanya'nın genel yaklaşımı ve Nazilerin liderliğine yol açan Alman zihniyetinin belirgin yükselişiyle silahlanma alanında gösterilen olağanüstü çabalar şeklinde cevaplamıştı. Atatürk, bunu açıkça bir tehlike olarak tanımlamıştı fakat Lloyd'un kanaatine bu, "gerçekten Türkiye'yi çok fazla ilgilendiren bir tehlike miydi"? Lloyd devamında Almanya'nın doğuya yayılma politikasından (Drang Nach Osten) bahsederek Avusturya ve Çekoslovakya'nın durumlarında herhangi zorlayıcı ve sert değişikliklerin tüm Balkan bloğunun Almanlaşmasına yol açacağını, öte yandan bunun Türkiye için hiçbir kaygı konusu olamayacağını ifade etmektedir (TNA/BW 82/13, 23 October 1939). Böyle bir karışıklık ve büyük değişimin etkileri söz konusu bölge ile sınırlı kalmaz, Akdeniz stratejisi üzerinde de yansımaları olurdu. Atatürk bununla alakalı yorum yapmamıştı (TNA/BW 82/13, 23 October 1939).

Atatürk, Lord Lloyd'a başka bir endişesi olup olmadığını sormuş, o da bu soruya; "elbette İtalyan deniz gücünün yükselişi ve Habeş macerası ile ilgili Akdeniz'in tüm stratejik durumunda birtakım değişikliklerin olduğu" şeklinde cevap vermişti. Bu cevap karşısında Atatürk hemen oturduğu yerden hareketlenmek suretiyle bunun büyük bir önemde olup olmadığını sormuş, Lloyd da; elbette önemli olduğunu fakat İtalyan sorunuyla alakalı çok fazla endişeye düşenlerin, gerçekten Akdeniz'de hala İngiliz donanmasının tam anlamıyla üstün olduğunu unuttuklarını ifade etmişti (TNA/BW 82/13, 23 October 1939). Nitekim İngiliz donanmasının diğer tüm donanmalara karşı savaş öncesi günlerde sahip olduğu sayısal üstünlüğü mevcut olmasa da, İngiliz Donanmasının gücü Akdeniz'de ona karşı koyabilecek herhangi bir kuvvete karşı bütünüyle ve yeterince üstündü. Akdeniz'deki yeni duruma gelince; Alman problemiyle karşılaştırıldığında kesinlikle ikincil bir problemdi. Fakat Atatürk buna karşı çıkmıştı. Ona göre; "Akdeniz sorunu ezeli bir sorun, en önemli ve esas sorundu". Atatürk, iki üç kez ısrarla üzerinde durarak geçmişteki İtalyan politikalarından acı acı şikâyet etmeyi sürdürmüştü. Buna karşı Lord Lloyd Atatürk'e, İngiltere'deki kamuoyunun yaptırım politikalarıyla alakalı Türk Hükümetinin hızlı ve kesin tutumundan çok fazla etkilendiğini söyleme fırsatı yakalamış, zihinlerinde Türk karakterini çok iyi bildiklerini eklemişti (TNA/BW 82/13, 23 October 1939).⁶ Diğer taraftan kısa süre sonra yaptırımlar

liberal bir eğitim alabildiği okuldu. Sultan II. Abdülhamit yönetiminin uzun "gericilik ve önyargı yılları" boyunca inatla ve başarılı bir şekilde savaşmıştı. Bu zor günlerde bile konumunu siyasi amaçlarla kötüye kullanma suçlamasına asla maruz kalmamıştı. Bugün de Türk ebeveynlerin gözünde tüm yabancı okullar içinde en yüksek saygınlığa sahip olduğunu iddia edebilirdi. Nişantaşı'ndaki erkek okulu da benzer durumdaydı (TNA/BW 82/13, 23 October 1939).

⁶ İtalyanların Anadolu coğrafyasına yönelik tehditleri söz konusudur. Bu tehditler şu şekildeydi; Aydın'dan gelen raporlar; Leros Adasına altı batarya topunun gelmiş veya gelecek olduğundan bahsetmesi, Dâhiliye Vekâletinde Ege sahillerindeki İtalyan askeri hazırlıklarının ciddiyet kazandığı kanaatini oluşturmuştu (CA 01011094.1, 31.05.1340- 31 Mayıs 1924). Rodos'a aralarında çok sayıda subayın olduğu bin beş yüzden fazla asker gelmişti. Önceleri Rodos'a gelen gemi yolcularının evraklarını kontrol eden heyet belirli kişilerden oluşurken, sonradan bu heyete iki subay katılmıştı. Rodos'tan çıkmak için de ancak gemi süvarisinden, kimliği hakkında bilgi elde edilen ve acenteden teminat alan şahıslara izin verilmekteydi. Görünüşte serbestlik ortaya koyulmakta ise de dikkatli davranılmaktaydı. Leros Adasında uçak hangarları bulunduğu, içlerinde uçakların olduğu hatta Rodos'a gidip posta aldıkları, Leros Limanının tahkim edilerek çok miktarda kömür ve çeşitli maddelerin toplandığı tespit edilmişti. Bu adanın deniz üssü idare noktası olarak hazırlandığı ve limanda üç torpidonun bulunduğu anlaşılmıştı. Mersin süvarisi ise, Antalya'ya dönerken Rodos'a uğramadan önce bu uçaklardan birinin Türk sahil ve arazisi üzerinde uçarak muhtemel keşif çalışması yaptığını düşünmekteydi. Fethiye'de İtalyan tebaası ve gayrimüslim kimse bulunmadığı halde Rodos ile Fethiye arasındaki her seferde iki İtalyan papazının gidip gelmesi kaptanın dikkatini çekmiş, bunun üzerine de kaptan Fethiye Kaymakamlığına bilgi vermişti. Bu papazların güçlü bir şekilde

kalkınca Atatürk, yaptırımların kalkmasının her türlü tehlikenin sonra erdiğine hükmetmek için yeterli olmayacağını ifade etmiş, Akdeniz'deki tehlike karşısında İngiltere'ye uzun vadeli bir ittifak antlaşması teklif etmişti. Percy Loraine ise İngiltere'den aldığı; "hükümetim, durumun artık günden güne yumuşaması dolayısıyla bu tedbirlere şimdiki halde lüzum görmüyor" cevabını iletmişti. Atatürk bunun üzerine II. Dünya Savaşının yaklaşmakta olduğunu Percy Loraine'e şu ifadelerle söylemişti: "Hükümetinize lütfen yazınız sayın büyükelçi, bu cevaptan teessür duydum, tehlike vardır, büyümektedir. Avrupa semaları üzerinde kara bulutlar her gün daha ziyade yoğunlaşmaktadır. Benim değerlendirmelerime göre dört beş seneye varmayacak İtalya ile Almanya birleşip başımıza ikinci dünya harbi felaketini çıkaracaktır" (Erkin, 1987: 81-83).

İtalyan saldırganlığı Türkiye için gerçekten büyük endişe kaynağı idi. Nitekim Mussolini 1934 ilkbaharında söylediği bir nutukta; "İtalya'nın istikbali Avrupa'da değil Afrika ve Asya'dadır. Çünkü bu kıtalar İtalya'ya seri vasıtalarla birer ikişer saatlik bir mesafede bulunmaktadır" demişti. Faşist rejimin ikinci beş yıllık kongresinde söylenen bu sözler Türkiye'de iyi karşılanmamış, 1928'den önceki atmosferi hatırlatmıştı (Esmer, 1953: 199-216). National Zeitung gazetesine göre böyle bir nutuk dile getirilince Türkiye'de, Mussolini'nin Asya'da hangi memleket ve noktaları kastettiği düşünülmeğe, Asya'daki memleketler gözden geçirilmeye başlanmıştı. Buradan hareketle Arabistan söz konusu olamazdı çünkü İtalya, İngilizlerle çarpışmak durumunda kalacaktı. İran ve özellikle Hindistan kesinlikle söz konusu değildi. Buna göre geriye Türkiye'den başka bir ülke kalmıyordu (CA 01019578.202, 21.06.1934). İtalyan Hariciye müsteşarı Suvitch, nutuktaki bu ifadede Türkiye'nin hedef alınmadığını, Türkiye'nin Asya telakki edilmediğini söylemişti. Mussolini'nin kendisi de Türk büyükelçisine aynı güvenceyi vermişti ancak Türkiye İtalya'ya güvenmiyordu (Esmer, 1953: 216). Yine Suvitch buna; "biz sizi Avrupalı telakki ediyoruz, nitekim siz de kendinizi öyle biliyorsunuz. Son zamanlarda Roma'da inikat eden Asya milletleri talebe kongresine de bütün Asyalılar iştirak ettiği halde siz iştirak etmediniz" ifadesini eklemişti (BCA 030.10 237.602.13, 16.04.1934). Aynı gazeteye göre Türkiye, İtalya'nın istek ve hedeflerini anlamış ve harekete geçmişti. Mustafa Kemal Paşa Nisan sonunda İtalyanların ilk hedefi olabilecek Batı Anadolu'daki askeri kıtaları haftalarca teftiş etmiş ve bu sırada Ankara'ya da dönmemişti. Ardından on adet savaş gemisi için yapılan ihaleyi Japonlar almıştı. İç işleri bakanı Şükrü Kaya Bey mecliste; "Türkiye'ye hücum edeceklerin Türkiye ordusunun sarsılmaz kaya gibi müdafaasına çarparak mahvolacaklarını" beyan etmiş, bu beyan Musoolini'nin nutkuna bir cevap olarak kabul edilmişti. Unutulmuş gibi duran Trablus ve Bingazi harplerinin hatıraları yeniden canlanmış, İtalya'nın tehlikeli bir düşman olduğu hatırlanarak teyakkuza geçilmişti (CA 01019578.202, 21.06.1934)⁷.

İtalyan gazeteleri, Türkiye'yi teskin etmeye çalışan yazılar kaleme alsalar da Türkiye, İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırmadan önce Oniki Ada'da yapılan askeri faaliyetlerini dikkat ve endişe ile izlemeye başlamıştı. Bu adalardan Leros adası savunma görüntüsü altında bir "tecavüz köprübaşı" olarak tahkim edilmiş, Rodos'ta havalimanları yapılmış ve genel olarak adalar çeşitli derecelerde silahlandırılmıştı. Başbakan İsmet İnönü, "adalarda ardı arkası kesilmeyen faaliyetleri sükûnetle seyretmek güçtür" demek suretiyle Türkiye'nin endişesini dile getirmiştir. Türkiye açısından İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, İtalya'nın Akdeniz'de bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlayacak gelişme olarak görülmüş, böylece İngiltere Akdeniz'de yegâne güç olma özelliğini kaybetmişti. (Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), Tarihsiz: 11; Aras, 1968: 21)⁸.

casus olduğu düşünülmekteydi (CA 01011094.2, 31.05.1340- 31 Mayıs 1924). Atina'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bir yazıda; Sisam eski mebusunun yeğenine göre gizli bir İtalyan-Yunan anlaşması yapılmıştı. Bu anlaşmaya göre Yunanistan Trakya'yı, İtalya ise Anadolu'yu işgal edecek, Yunanistan'ın hizmetlerine karşılık İtalya Oniki Ada'yı Yunanistan'a verecekti. Başka bir planda; İngiliz ve Fransızlar Sisam'ı Yunanistan'dan alarak eski statükonun iadesini kararlaştırmıştı. Sisam ayrılınca diğer adalar Sisam'ın ardından gelecek, İtalya ise İngiltere ve Fransa'nın talep ve iddiası üzerine Oniki Ada'yı tahliye edecekti. Sabık mebusun yeğeni Türkiye'ye gelip anlaşmak için Türk Büyükelçiliğinden pasaport verilmesini talep etmişti. Gelince Sisam'ın ilhakıyla alakalı zabıtları da gösterecekti (CA 01016468.53, 21.11.1928).

⁷ İtalyan tehdidiyle alakalı bir başka hususta Atatürk, Mussolini'nin elçisinin İtalya'nın Antalya bölgesi üzerinde öne sürdüğü isteklerini Çankaya'da sessizce dinlerken, bu sırada birkaç dakika izin alarak toplantı salonundan ayrılmış, döndüğünde mareşal üniformasını giydiği halde elçiye konuşmasına devam etmesini söylemişti. Bunun üzerine de susma sırası büyükelçiye gelmişti (Kinross, 2007: 530).

⁸La Gazetta Del Popolo adaletin, Akdeniz'de dengeyi İtalya'ya zarar vermeyecek şekilde halledeceğini yazmaktaydı. İtalya'nın Cebelitarık, Süveyş ve Çanakkale karşısındaki vaziyeti meşhur devlet adamları tarafından dahi trajik

Lord Lloyd, tüm bu sohbetten sonra gitmek için hareket ettiğinde Atatürk ona zaman konusunda baskı yapıp yapılmadığını sormuş; o da Atatürk'e eğer meşgul değilse memnun olacağını söyleyince görüşme yarım saat daha uzamıştı. Atatürk'ün gerçekten konuşmak istediği tek şey açık bir şekilde hâlâ Akdeniz'di (TNA/BW 82/13, 23 October 1939). Zira Lazione Coloniale gazetesinin işaret ettiği gibi Türkiye, birkaç yüzyıldan beri bir deniz gücü değildi. Bununla birlikte Boğazları kapatabilir, mayınlayabilir ve zorlanamaz bir hale getirebilirdi ancak coğrafi bakımdan Akdeniz'e karşı savunmasız vaziyetteydi. Anadolu'yu işgalden kurtardıktan sonra da Oniki Ada'yı ve İtalya'yı hasım gibi görmeye başlamıştı. Rodos bir kale, Meis tehlikeli bir kaya idi. İtalya'nın bütün siyasi hareketlerini, güç ve prestijinin artmasını "şüphe dolu bir ruhla" takip etmekteydi.⁹ Yine Le Journal de Moscou gazetesinin yazdığına göre Türkiye, İtalya'yı "resmen bir numaralı halk düşmanı" olarak görmekteydi. Meis Adası civarında bulunan, ekonomik hiçbir kıymeti olmayan birkaç kaya parçasını Türkiye'ye terk etmemek için gösterdiği ısrar bir tesadüften ibaret değildi (BCA 030.10 248.682.12, 07.05.1937).

Bu arada Atatürk, Türkiye'nin boğazlarla alakalı politikanın düzeltilmesi hususunda söz hakkına sahip olduğu zamanın gelmiş olduğunu düşünüyordu. Esasında İngiliz büyükelçisi, Türkiye'de göreve başladığından beri tüm sorunların tartışılmasında ortak bir anlayış geliştirilmesi ve yardımlaşma için samimi bir söz vermişti (TNA/BW 82/13, 23 October 1939). Bunun yanında Lord Lloyd, bu konular üzerine Türk Hükümetine güvenmediğini ifade etmektedir. Zira Yakındoğu işleriyle alakalı dikkatli ve ilgili herhangi bir öğrencinin gazete haberlerinden öğrenebileceğinden daha fazlasını bilmediği cevabını vermişti. Şüphesiz Atatürk, İngiltere ve İngiltere İmparatorluğunun zihninde bunun büyük bir mesele olarak yer ettiğini biliyordu. Lloyd'a göre dramatik anıları daima hatırlamak (Çanakkale gibi) saygıyla karşılanmalıydı ancak Lloyd, hatırlamayı önemseyeceği yıllardan ziyade, sadece istikrarlı ve yakın bir Türk-İngiliz dostluğu taraftarıydı. Çünkü Türkiye ve İngiltere'nin çıkarları kadar bu dostluğun yeniden canlandırılması gerektiğine inanıyordu. Hem Akdeniz hem de Avrupa'daki son gelişmeler görüşlerinde kendisini doğrulamış ve şu soruyu sormuştu; "Akdeniz hakkında İngiltere'de biz kaygılı değil miydik?". Benzer şekilde Atatürk, İngiltere için olduğu kadar Türkiye için de aynı derecede önemli bir mesele değil miydi? demek suretiyle mukabele etmişti. Lord Lloyd ise; "bir an olsun Akdeniz'in önemini inkâr etmeye kalkışmam" şeklinde cevap vermişti (TNA/BW 82/13, 23 October 1939). Çünkü Akdeniz siyaseti İngilizler için sadece Hindistan yolunun güvenliğini sağlama meselesi değildi. Akdeniz, İngiltere için aynı zamanda Avrupa'da bir denge meselesiydi. İngiltere ne zaman bu denizde güçlü olmuşsa Avrupa siyasetinde de o derece güçlü olmuştu. Tersine zayıfladığında Avrupa siyasetindeki pozisyonu ve rolü de zayıflamıştı (Oral, 1945: 161).

Lord Lloyd, Akdeniz probleminin sıkıntılardan biri fakat Batı için ikincil bir sorun olduğunu ifade etmişti. Kendisi için, Mısır'dan döndüğünden beri Akdeniz'in stratejik önemini inkâr edecek ve görmezden gelecek en son kişilerden biri olduğunu söylemiştir. Zira İngiltere'de gayri resmi büyük bir örgütün başındaydı ve örgütün temel ilgi alanlarından biri de Akdeniz stratejisi sorunuydu. O burada

görülmekteydi. Ceuta ve Balear Adalarında İspanya; Cezayir, Tunus ve Suriye'de Fransa; Cebelitarık, Malta, Kıbrıs, Filistin ve Mısır'da İngiltere'nin olması ile Akdeniz'de İtalya'nın aleyhine bozulan denge Trablusgarp ve Oniki Adanın işgaliyle kısmen düzelmişti. Buradan, Fransa'nın Akdeniz'in doğu ve batısındaki manda hâkimiyetini ve İngiltere'nin Hindistan ile ulaşım yollarını güvence altına almak için Akdeniz'deki istinat noktalarını genişleterek takviye etmesi karşısında Oniki Ada'nın İtalyanların elinde olmasından telaşa düşmek akıl ve mantık dışıydı. Türk basınının iddia ettiği gibi bu adalar Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne tehdit değil, Kızıl Deniz ve Karadeniz'den İtalya'nın elzem ihtiyaçlarını taşıyan gemilerin korunması için bir istinat noktasıydı. Diğer taraftan Oniki Ada Türkiye'ye çok yakın olduğundan bir husumet halinde Türk tarafından gelecek taarruz, imkanları sınırlı olduğundan bu adalar üzerinde çok etkili olacaktı. Anadolu'nun olası bir istilası hususunda Oniki Ada'nın bir hareket üssü olması gerçeğe uygun değildi. Nitekim Oniki Ada jeofizik açıdan böyle bir harekât için gerekli olan vasıtaların toplanması noktasında bir köprübaşı rolü oynamaya müsait değildi. Rodos ve Oniki Ada'nın, İtalya için saldırı yerine savunma kabiliyetleri ön plandaydı. Bu adalar Akdeniz'de dengeyi sağlamakta, Doğu'daki İtalya ticaretine dayanak noktası teşkil etmekte ve buradaki milletlerle irtibatını kolaylaştırmaktaydı (BCA 030.10 238.608.2, 07.07.1936).

⁹ Buna karşılık gazete Türklerin, bazı sahte politikacılar yüzünden Anadolu topraklarında İtalyanların genişleme meselesinin ileri sürülmesinde büyük bir hataya düştüğünü, bu yüzden tekrar Akdeniz iklimine dönmelerini, faydasız sabit fikirleri terk etmesini ve kendisini tecrit eden çevreyi değiştirmesini istemekteydi. Bir Akdeniz devleti olan İtalya, faşist doktrinlere dayanan yeni bir medeniyetin unsurlarını bütün milletlere öğretebilirdi. Türkiye psikolojisini yatıştırmalı ve Faşist İtalya'nın vaatlerini yerine getireceğini anlamalıydı (CA 01011955.119, 25.09.1935).

makaleler yazmış ve hükümet tarafından kendi önerilerinin dikkate alındığına dair hiçbir işaret olmamasına rağmen Doğu Akdeniz’de yeni bir deniz üssü kurulması lehinde konuşmuştu (TNA/BW 82/13, 23 October 1939). Aslında Lloyd, burada kendince bir kurgu tasarlamış, tasarladığı “bu kurguya” karşı da Atatürk hiddetlenmişti. Lloyd’a göre itiraz etmemeleri gerekmesine rağmen Atatürk; süratle böyle yeni bir üsse gerek olmadığı şeklinde mukabelede bulunmuştu. Lloyd “niçin” diye sormuş Atatürk ise; “ülkem ve sizin ülkeniz arasında yakın bir anlayış olsaydı gerek kalmazdı” cevabını vermişti. Lord Lloyd gülererek; “bu yerinde amaçta bile Anadolu kıyısında Singapur gibi büyük bir deniz üssünden haberdar olmadığını” söylemiş, bunun üzerine Atatürk biraz şaşkıncu bir şekilde Tevfik Rüstü’ye dönerek ve Türkçe olarak “Singapur nerede” diye sormuştu. Bu durum Lord Lloyd’u da şaşırtmıştı. Ona göre; “Türk aklının malzemeleri çok fazla eski Türk evlerinin eşyalarına benzemekteydi ki bu eşyalar bir açıdan nadir bir değer ve güzelliğe sahipken diğerleri çirkinlik ve korku çölüydü” (TNA/BW 82/13, 23 October 1939). Burada Singapur’dan bahsederken Lloyd, Kıbrıs’ı hatırlatmak istemiştir (ç.n.).

Mısır gazetesi el-Mukattam’dan, Lord Lloyd’un Türkiye’den sonra Yugoslavya’ya geçtiği anlaşılmaktadır. Gazeteye göre kimileri, Lloyd’un bu gayr-i resmi ziyaretlerine fazla bir önem atfetmemekteyse de onun Akdeniz’deki dengenin bozulduğu bu buhranlı zamanda İstanbul ve Belgrat’ı ziyaretinde belirli bazı meselelerin söz konusu edilmesi dikkatleri çekmişti. Lord Lloyd, Türk-İngiliz dostluğunun takviye edilmesini Türk gazetecilerden istedikten sonra Türkiye ile İngiltere’nin yardımlaşmaları taraftarı olduğunu ve hadiselerin de bunu teyit ettiğini dile getirmişti. Harp sonrası iki ülke arasındaki gerginliklerin İngiltere’ye ait olduğunu kabul ettikten sonra Türkiye ve İngiltere arasındaki dostluğun beş seneden beri memnuniyet verici surette gelişmekte olduğundan bahisle vaziyetin, bu dostluğun daha fazla güçleneceği ümidini verdiğini ifade etmişti (BCA 030.10 266.798.15, 03.07.1936). Atatürk, İngilizlerin güç ve yeteneklerine değer veriyor, dünya savaşlarında İngiltere’nin hep kazandığına ve her zaman da kazanacağına inanıyordu. Çünkü İngiltere her yerde çıkarları olan bir dünya gücüydü (Mango, 2017: 578). Atatürk yine İngilizleri kişilikli bir millet olarak görmekte, dürüstlüklerine güvenmekte ve imparatorluk kurmalarındaki başarılarını takdir etmekteydi. İngilizler ise Türklerin Çanakkale’deki cesaret ve direncine hayranlık duymuştu. İngilizler başarıyı her zaman, özellikle büyük güçler karşısında elde edilen başarıları takdir etmiş, kendilerine karşı başarı kazananlara da hayranlık duymuşlardı. Atatürk gibi ince bir stratejik ve jeopolitik anlayışla kısa zamanda barış ve dostluk arayışına giren seçkin biri ise İngilizlerin nazarında özel bir iz bırakmıştı (Daunt, 1989: 28-29).

Ziyaret sonrası Lord Lloyd, Whittemore ile Ayasofya’yı gezmiş ve mozaikleri incelemişti (Cumhuriyet, 28 Mayıs 1936). Golf meraklısı olan Lloyd, Maslak’a giderek bir parti golf oynamıştı (Son Posta, 28 Mayıs 1936). Ertesi gün Büyükelçi Sir Percy Loraine tarafından şerefine Tarabya’daki elçilik binasında bir çay ziyafeti verilmişti (Akşam, 29.05.1936).

Lord Lloyd bundan sonra Türkiye’ye iki defa daha ziyarette bulunacak ancak Atatürk ile görüşemeyecektir. Bunlardan ilkinde Lord Lloyd İstanbul’a gelmiş fakat İngiltere’ye dönmek zorunda kalmıştı. Bu çalışmanın konusu olan ziyarete atıfla Atatürk’ün kendisine karşı gösterdiği büyük nezaketi hatırlıyor, saygılarının sunulmasını ve sağlığı için çok içten dileklerinin iletilmesini istiyordu. Zamanının kısıtlı olması onun Ankara’ya gelerek arzlarını sunmasını engellemişti. Zira bunun için de çok istekliydi (CA 01020017.216 (17.04.1937). İkinci ziyareti İngiltere’nin yabancı ülkelerdeki “Kültürel Münasebetleri Tekâmül Konseyi” başkanı olarak Kudüs’ten Kıbrıs’a, buradan 06.04.1938’de Adana’ya gelen bir askeri uçak ile gerçekleşmiştir. İnşası tamamlanmamış Adana havalimanından yağın yağmur sebebiyle uçak havalanamamış, bunun üzerine Lloyd trenle Ankara’ya hareket etmişti (BCA 030.10 200.368.10, 23.03.1938; 29.03.1938). II. Dünya Savaşı başlarında ise Lord Lloyd’u Türk-İngiliz Yardım Komitesi başkanı olarak görüyoruz. Onun İngiliz halkını yardıma davet etmesi üzerine İngilizler komiteye çok sayıda mektup göndermişti. İngiliz halkının hislerini ve derin alakasını göstermesi bakımından bazı mektuplar Lloyd tarafından Türk Büyükelçiliğine iletilmişti (BCA 030.10 119.845.8, 21.02.1940).

SONUÇ

Yeni, bağımsız ve müstakil bir Türk devletinin kuruluşu, I. Dünya Savaşı sonrasının en mühim gelişmeleri arasında yer alır. Ancak Lozan akabinde içte ve dışta hassas ve kırılgan bir yapının mevcudiyeti de unutulmamalıdır. Bir taraftan devrimler gerçekleştirilirken uluslararası alanda

muhasım devletlerle olan ilişkilerin zorunlu olarak devam ettiği ve bu devletlerle sorunların çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı bir dönem söz konusudur. Anadolu'nun güneyinde ve Akdeniz'de Türkiye'nin İngiltere, Fransa ve İtalya ile komşu olması itibarıyla söz konusu devletlerin Türkiye'ye karşı bakış açılarının henüz müspet ve müteakabiliyet yönünden değişmediği Lozan sonrası yıllar, çok yönlü, dengeli ve barışçıl bir dış politika takip etmek suretiyle aşılarak 1930'lu yıllara gelinmiştir. Dünya düzenini tesis etmek için kurulan Milletler Cemiyeti kendinden bekleneni verememiş, devletler revizyonist ve anti-revizyonist olarak iki gruba ayrılmıştı. Nazi Almanya'sının Avrupa'da, Faşist İtalya'nın Akdeniz'deki emelleri ve yayılması dünyayı tekrar yeni bir savaşa sürüklemiştir. Tam da bu noktada jeopolitik konumuyla Türkiye'nin Ortadoğu'da, Akdeniz'de ve Balkanlarda önemi fazlasıyla artmış, Türkiye müttefik olarak aranılan ülke konumuna gelmiştir.

Atatürk-Lord Lloyd görüşmesinde İngiliz okulları, kültürel ilişkiler, Avrupa'daki gelişmeler, boğazlar meselesi ele alınmış, Akdeniz'deki İtalyan yayılcılığı görüşmenin esas gündemini teşkil etmişti. Mussolini liderliğindeki faşist İtalya'nın Akdeniz'i bütünüyle kontrol etmek istemesi, bu çerçevede Akdeniz ülkeleri üzerinde hegemonya kurarak Roma'yı yeniden ihya düşüncesi bölgenin istikrarını ve geleceğini tehdit etmekteydi. Lord Lloyd İngilizlerin Akdeniz'deki gücüne güvenip İtalyan tehdidini Atatürk kadar önemsememişti. Başka bir ifadeyle İngilizler Avrupa'daki Alman problemine odaklanırken, Atatürk'ün önceliği Akdeniz'di. Geçmişteki acı hatıralar bir kenara bırakılarak tarihsel geçmişle Türk-İngiliz ilişkilerinin yeniden yakınlaştığı bu dönemde Atatürk, millet olarak İngilizleri takdir etmekle birlikte İngiltere'ye bel bağlamak suretiyle İngiliz dış politikasına kanalize olmayı reddederek denge siyaseti takip etmiştir. Öte taraftan Türk-İngiliz ilişkilerini daha ileri bir noktaya taşıma iradesi ortaya konulmuştur.

Türkiye'nin komşularıyla ve dünyada barış, huzur ve istikrar arayışı onun her türlü girişimde özellikle ihtiyatlı davranmasını gerektirmiştir. Rusya'dan kopmadan İngiltere ile ilişkilerini geliştiren Türkiye, İtalyan yayılcılığı karşısında üst düzeyde teyakuz halinde olmuştur. Yatıştırma politikalarıyla İngiltere'nin bir türlü dizginleyemediği Alman ve İtalyan tehlikesinin yükselmesi karşısında İngilizlerle Türklerin, en fazla tehdidin nereden geldiği ile alakalı fikir uyuşmazlıkları Türkiye'nin Akdeniz'deki tedirginliğini giderememiştir. Dolayısıyla Atatürk, Türkiye'nin bir Akdeniz devleti olması münasebetiyle bu bölgenin güvenliğine üst düzeyde önem vermişti. Her türlü siyasi ve askeri önlemler alınmış, yoğun bir diplomasi trafiği yürütülmüştür. İnşili-çıkışlı Türk-İngiliz ilişkileri de faşist tehlikesi karşısında II. Dünya Savaşına kadar sürekli gelişim gösterecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv

BCA (T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi).

030.10 200.368.10; 119.845.8; 221.491.32; 234.579.8; 221.492.35; 237.602.13; 238.608.2; 248.682.12; 266.798.15.

CA (T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi) 01008542; 01020017.216; 01011094.1; 01011094.2; 01016468.53; 01019578.202; 01011955.119.

TNA (The National Archives). *FO 1011/287; BW 82/13.*

Gazete

Akşam, Cumhuriyet, Son Posta.

Kitap ve Makale

Akşın, A. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Yayınları.

Aras, T. R. (Tarihsiz). *Görüşlerim*, Semih Lütfi Kitabevi.

Aras, T. R. (1968). *Görüşlerim İkinci Kitap*, Yörük Matbaası.

Aras, T. R. (2003). *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları.

Armaoğlu, F.. (Tarihsiz). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, c. I-II, Alkim Yayınevi.

- Armaoğlu, F. (1995). "Türkiye ve Batı Dünyasına Genel Bir Bakış (Dün-Bugün-Yarın)", *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*, TTK Yayınları. 215-228.
- Armaoğlu, F. (2021). *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III. (1997). c. III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2008). *Tek Adam*, c. III, Remzi Kitabevi.
- Bayur, Y. H. (1995). *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, TTK Yayınları.
- Cook, C., and et.al. (1997). *Sources in British Political History (1900-1951), Volume 4: A Guide to the Private Papers of Members of Parliament: L-Z*, Springer.
- Daunt, T. L.A. (1989). "Atatürk ve İngiltere", *Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu (31 Ekim-1 Kasım 1988)*, Ankara Üniversitesi Basımevi. 27-29.
- Erkin, F. C.. (1987). *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, TTK Yayınları.
- Esmer, A. Ş. (1953). *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gönlübol-Sar. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Grew, J. C. (1999). *Yeni Türkiye*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Multilingual Yayınları.
- Jivkova, L. (1978). *İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)*, Habora Kitabevi Yayınları.
- Kinross, L. (2007). *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kocatürk, U. (2000). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, TTKYayınları.
- Kurat, Akdes N. (1952). *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, AÜ DTCF Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1985). "Türk-İngiliz İlişkileri (1920'lerden 1950'lere)", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.
- Mango, A. (2017). *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Çev. Füsün Doruker, Remzi Kitabevi.
- Millman, B. (1998). *The Ill-Made Alliance: Anglo-Turkish Relations 1934-1940*, McGill-Queen's University Press.
- Oral, C. (1945). *Akdeniz Meselesi*, c. II, Cumhuriyet Matbaası.
- Oran, B. (2001). "1923-1939: Görelî Özerklik-1", *Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın Oran, c. I, İletişim Yayınları. 239-257.
- Özdemir, H. (2001). *Atatürk ve İngiltere Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi*, The British Council.
- Sezar, A. (1999). *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, TTK Yayınları.
- Tuncer, H. (2021). *Atatürk Döneminde Türk Dış Politikası*, Sia Kitap.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.
- Üçarol, R. (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi.